

16e jaargang nr.1
1978 - 1994.

valk^hof nieuws

REDACTIEADRES: ST. ANNASTRAAT 286
6525 HC NIJMEGEN

REDACTIELEDEN: H. van Brienem;
M. Vollebregt;
H. Schoonwater;
A. Janssen;
P. Ruysch van Dugteren.

AANLEVEREN: Tot 1 mei 1994; liefst
op schijf en uitgedraaid.
De redactie behoudt het recht
om artikelen niet te plaatsen
of in te korten.

VALKHOFVERENIGING

LIDMAATSCHAP: Postbus 1390 6501 BJ NIJMEGEN.

CONTRIBUTIES: f20,- per jaar (65+ f15,- 1e jr.)
op Postbank 44.38.363 t.n.v.
Valkhofvereniging Nijmegen.

VALKHOFKAPEL: Afspraken voor bezichtigingen
of rondleidingen: H.v.Brienem,
St. Annastraat 286 6525 HC NIJMEGEN
Tel.: 080-541379.

BESTUURSLEDEN: J. Nooy (voorzitter);
P. Kruse (secretaris);
N. Verhaaff (penningmeester);
H. van Brienem;
M. Vollebregt;
L. Hubers;
H. Schoonwater.

VALKHOFSTICHTING

SCHENKINGEN: ABN ♦ AMRO bank Nijmegen.
Rekeningnummer: 53.76.75.930
Giro ABN ♦ AMRO bank: 82.10.25.
De Valkhofstichting beheert
een herbouwfonds.

* Voorwoord (Redactie)	Pag. 2
* De gewelfschilderingen in de Nicolaaskapel (H. Schoonwater)	Pag. 3
* Rapport grondradar bevestigt vermoedens (drs. F. Boshouwers)	Pag. 18
* Kasteel Waardenburg te Waardenburg (L. Hendriks)	Pag. 23
* Muurschilderingen in de Valkhofburcht (H.G.M. van Brienem)	Pag. 27
* De noordwestelijke waltoren bij de kapel (M. Vollebregt)	Pag. 32
* Hoogwater-toerisme (H. van Brienem)	Pag. 40
* Lustrumviering 15 jaar Valkhofvereniging (M. Vollebregt)	Pag. 42
* Verslag feestavond 3e lustrum (drs. F. Boshouwers)	Pag. 45

Door de redactie

Voor U ligt de vernieuwde versie van Uw vertrouwde blad Valkhofnieuws. Zoals U ziet, is er nogal wat veranderd; en dit natuurlijk alleen ten gunste van ons blad. De opmaak geschiedt momenteel per computer, zodat wij nu voor een ander lettertype konden kiezen. Bovendien hebben wij de algehele druk-kwaliteit voor ongeveer dezelfde prijs kunnen verbeteren. Ook de papierkwaliteit is hoogwaardiger geworden. Aan het einde van het jaar wordt het mogelijk om vier nummers Valkhofnieuws te laten inbinden tot één boekje met een harde kaft; de paginanummering zal daarom in nummer twee doorgaan met 49 en verder. Hier hoort U nog meer over.

Natuurlijk is de kwaliteit en samenstelling van de artikelen vertrouwd gebleven, en blijven we natuurlijk streven naar verbetering. In dit nummer treffen we onder meer een artikel aan van de heer Schoonwater, waarin hij probeert de schilder van de gewelven in de St. Nicolaaskapel te traceren. Verder treft U een artikel met foto-impressies van de lustrumdag aan. Ook is er een artikel over het bodemonderzoek te vinden en zo kunnen we nog wel even doorgaan.

Tot slot nog enkele mededelingen van het bestuur: op 20 april a.s. vindt de jaarvergadering plaats in zaal "Trianon"; noteert U dit vast in Uw agenda. Verder kunnen wij U mededelen, dat het boek "De Valkhofburcht" van Weve definitief wordt uitgegeven en wel vanaf 18 maart.

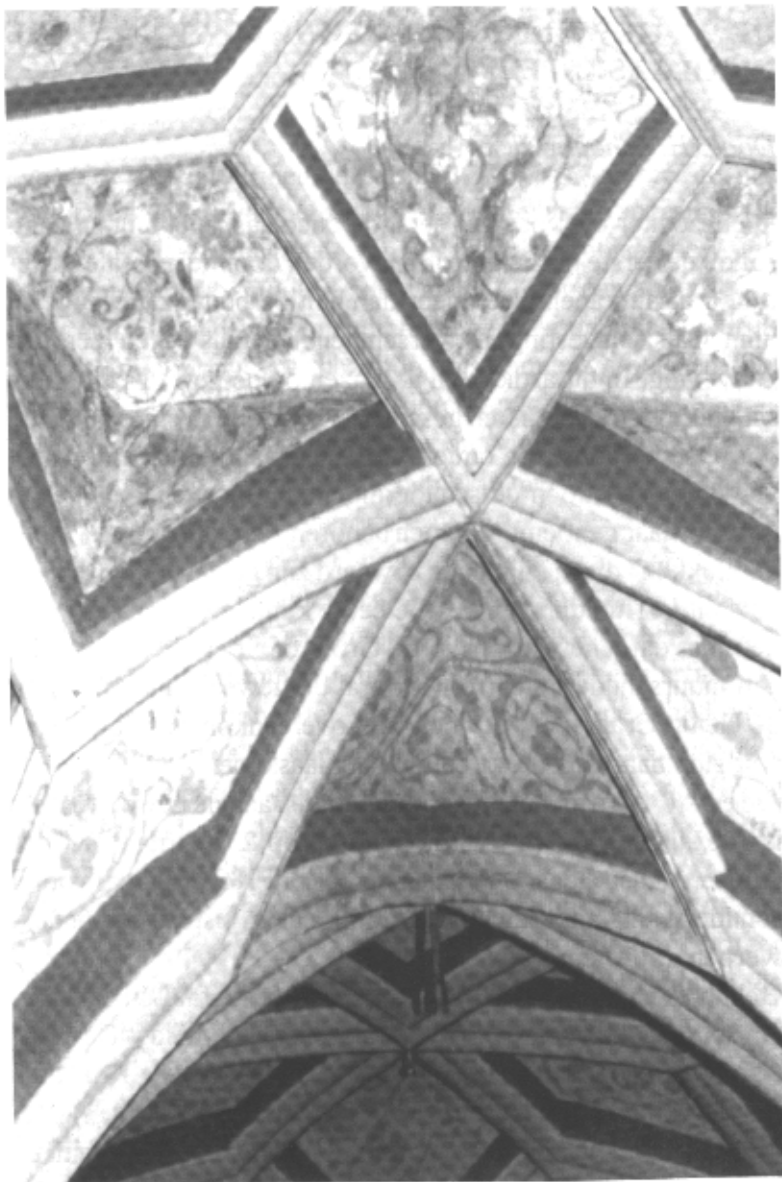
Dat de Valkhofvereniging op de goede weg is, bewijzen onder meer de positieve artikelen in de kranten van de laatste tijd en de serieuze belangstelling van diverse personen en instanties voor onze plannen. De redactie hoopt verder dat de nieuwe opzet U bevalt!

Door: H. Schoonwater

De bezoeker die voor het eerst de Nicolaaskapel binnen gaat, zal op de eerste plaats getroffen worden door de massale structuur van de kapel. Veel meer dan aan de buitenzijde oogt zij binnen als een vesting. De verschillende details vallen hierbij al gauw weg. In dit artikel wil ik wijzen op de gewelf- en muurschilderingen. Veel is er geschreven over de architectuur, de bouw en herbouw, de ouderdom, afleesbaarheid aan de wijze van bouwen, edoch de schilderingen zijn nauwelijks bekeken of zelfs maar genoemd. En toch behoren ze tot de oudste "schilderstukken" die in Nijmegen bewaard zijn gebleven. Deze fresco's uit het midden van de 16e eeuw kunnen vergeleken worden met datgene wat ons in de Grote of St. Stevenskerk nog aan muurschilderingen rest. Vooral de gewelfschilderingen in de Heilig Grafkapel vertonen veel overeenkomst met datgene wat zichtbaar is gebleven in de Nicolaaskapel.

De eerste, die aandacht heeft geschonken aan de gewelffresco's is Alexander Oltmans. Hij is geboren op 25 februari 1814 te Amsterdam en aldaar overleden op 10 april 1853. Hij was vooral schilder van stadsgezichten, en ook zijn er historische onderwerpen door hem geschilderd.

Behalve schilder was hij ook tekenaar, lithograaf en graveur. Hij schreef een boek over de Nicolaaskapel getiteld: "Description de la chapelle Carlovingienne et de la chapelle Romane" (beschrijving van de Karolingische en Romaanse kapellen). Het boek is verlucht met een enkele gravure van het interieur en tekeningen betreffende beide kapellen. Het meest van belang is voor ons de in kleuren uitgevoerde uitslaande plaat, die één der gewelfschilderingen laat zien met details en de wijdings-

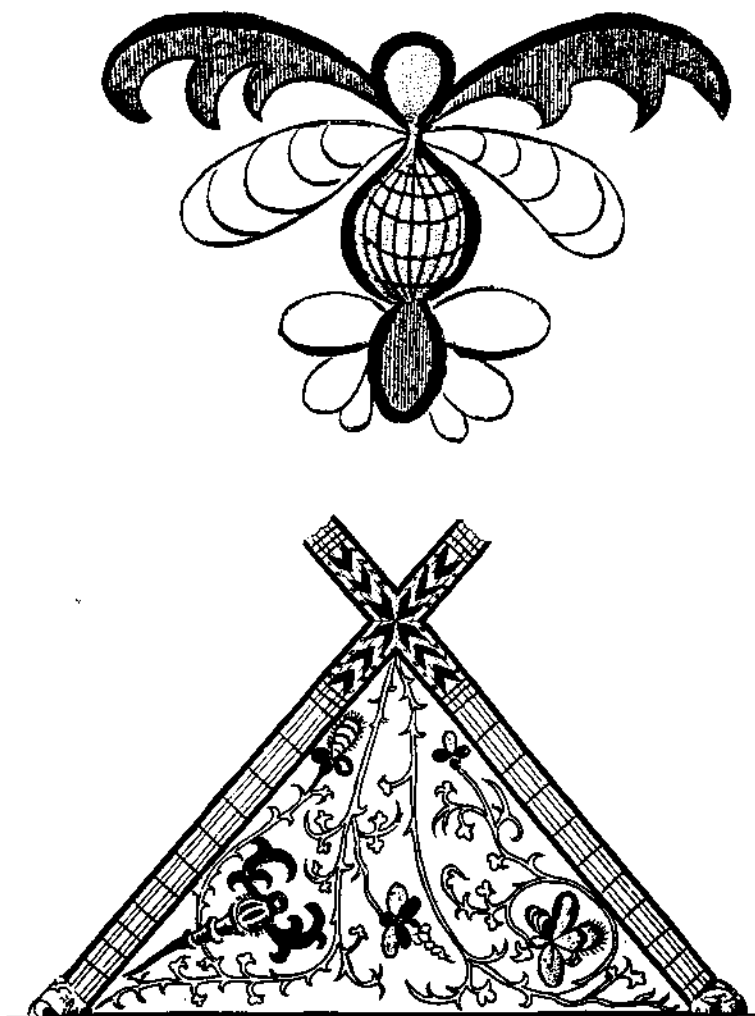

Plafondschilderingen in de Heilig Grafkapel van de St. Steven (Foto: H. Schoonwater).

kruisen. Dit vond hij erg belangrijk, maar daar was hij ook schilder voor.

Dan is er de Leidse hoogleraar Jacob Christiaan Reuvs (1793-1835). Voor een tijdschrift dat hij uitgaf onder de titel "Antiquiteiten" schrijft hij een artikel over de kapellen op de "Hofberg". Hij vermeldt hierbij dat hij graag wat tekeningen had willen publiceren, maar dat deze niet nauwkeurig genoeg waren. In een later stadium hoopt hij dit te kunnen inhalen. Dit voornemen is maar gedeeltelijk uitgevoerd. Zijn vroegtijdige dood nam hem het werk uit handen. In 1872 liet Mr. Johannes Nijenhuis aan de Leidse Universiteit een portefeuille na met o.m. de gereduceerde tekeningen van de kapellen en hun onderdelen. Hierbij bevonden zich ook de zeer nauwkeurig getekende gewelfschilderingen met de op de muren geschilderde wijdingskruisen. Ook deze man had er oog voor.

Wanneer we de gewelfvelden die nog helemaal intact zijn (dit zijn er maar enkelen) bekijken, dan valt ons de grote fantasie op van de schilder. Het meest opvallende zijn de in oker en rood-bruin geschilderde figuren. Moeten we hierin gestyleerde bijen zien, of zijn het bloemen? De meesten ontspringen wel aan een stengel, maar daarmee houdt elke gelijkenis op. Ook Alexander Oltmans wist er geen raad op en noemde ze maar "Les fleurs-insectes" (de bloem-insekten). Deze zijn geschilderd in rood-bruin nadat eerst een lijnenspel was geschilderd van stengels, waaraan gestyleerde bladeren en bloemknoppen zitten. Ook Oltmans heeft zijn fantasie laten werken, kenmerkend voor deze romantische periode. Zo zag hij in de wijdingskruisen verfromten die hij meende te kunnen lezen van J.C., afkorting voor Jezus Christus. Wel kan men de grote goudgele schijf in het midden zien als een symbool van Christus, in de heidense tijd ook van de keizer: de "sol invictus" ofwel onoverwinnelijke zon. Ook de gouden stralen er om heen wijzen hierop. Op de gewelfribben

Een z.g. "bloem-insect" op het kapelplafond en een kruising van de gewelfribben (uit Oltmans, 1847).

meende hij sterren te zien, doch het waren kleine Griekse kruisen. Maar hij heeft ongetwijfeld baanbrekend werk verricht op een gebied waarvan zelfs jaren later velen het belang niet inzagen.

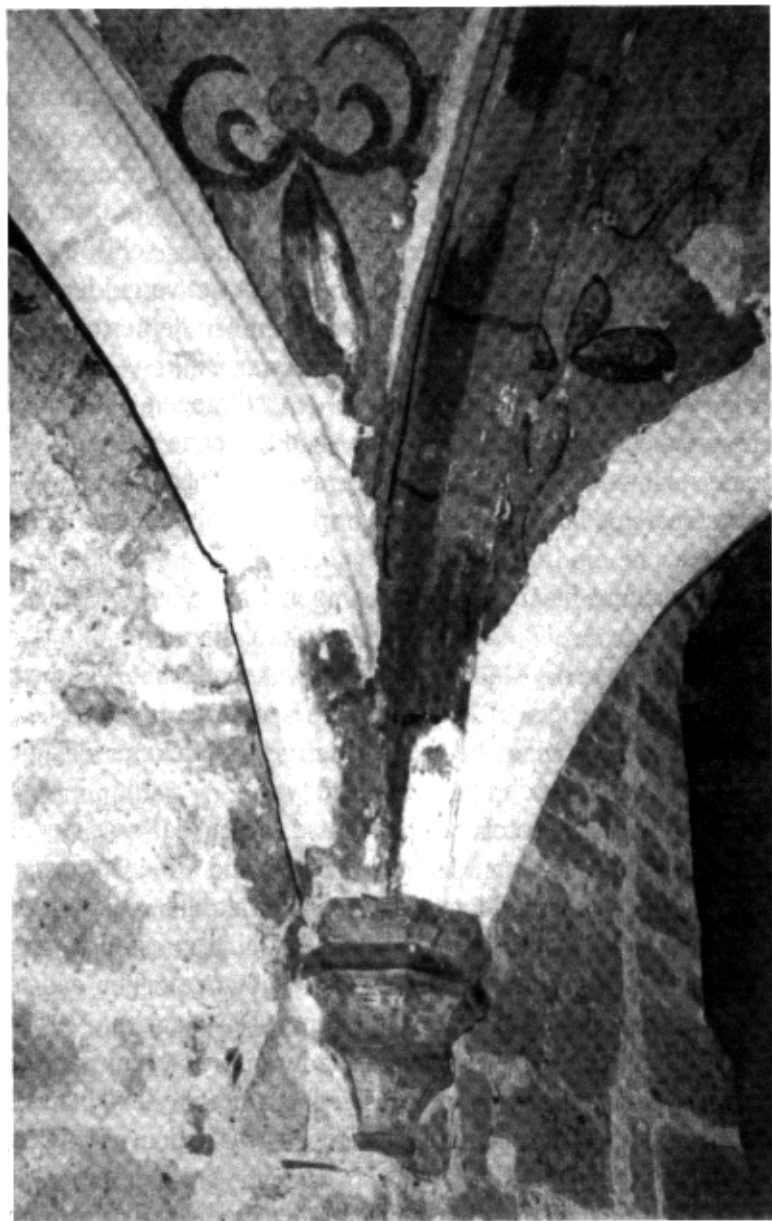
Om muren en gewelven te beschilderen kende men van oudsher twee technieken. Het oudste noemden de Italianen "al fresco", dat is in de verse kalk geschilderd. De tweede manier droeg de naam "al secco", en werd aangebracht over de reeds gedroogde kalklaag. Ook het aanbrengen van de droge kleurpigmenten verschilde. Bij de eerste manier mengde men de droge verfstof aan met verdunde kalk, bij de andere techniek met eigeel. De eerste techniek was technisch gezien ongetwijfeld de beste, omdat de schilderlaag een onverbreekbare eenheid vormde met de ondergrond. Het nadeel van de eerste techniek was wel, dat de schilder maar een bepaald gedeelte per dag kon afwerken. Het zou wel eens zo kunnen zijn, dat de lijnen van stengels en bladeren "al fresco" geschilderd zijn. Hierbij liet de schilder ruimte vrij voor gestyleerde bloemen en insecten. Deze schilderde hij er overheen nadat de kalk gedroogd was. Dit is vooral zichtbaar op die plaatsen waar een wat diepere kleur is gebruikt, bijvoorbeeld bij de bladeren van bloemen, of andere ornamenten. Wat kleur betreft springen deze er direct uit doch hebben een aquarel-effect omdat de verf niet geheel dekkend is aangebracht.

Zijn de schilderijen te dateren? Ongeveer wel: midden 16e eeuw. Dat is vergelijkbaar, wat stijl betreft met andere kerken in Nederland en vooral in het Rijnland. De kerk in Kalkar vertoont in het middenschip rondom de verschillende gewelfschotels ornamenten die enige verwantschap tonen met die van de Nicolaaskapel. Helaas is er in het naburige Kleefse Land te veel verwoest in de oorlog, zodat veel vergelijkingsmateriaal verloren is gegaan.

De exacte datering blijkt echter moeilijker, wel zijn er enkele aanknopingspunten. Zo zijn er de in Arnhem bewaard gebleven burggraafsrekeningen (de burggraaf was beheerder van het Valkhof, red.). In februari 1546 kwam Keizer Karel V Nijmegen bezoeken. Heel de stad was in de weer om zo goed mogelijk voor de dag te komen. Ook de Valkhofburcht werd zo goed mogelijk in orde gebracht. In bovengenoemde rekening staat één en ander wat betreft de Nicolaaskapel. Onder het hoofd: "Totter reparatie van de Capelle: dieselve te doen bewerpen (bepleisteren) ende die gantze Capelle toe te witten." In hoeverre de gewelven beschilderd werden blijft een vraag. Het is best mogelijk, want Zijne Majesteit was gewoon dagelijks de Heilige Mis bij te wonen. Van die gewoonte zal hij in Nijmegen wel niet zijn afgeweken, en de burggraaf zal, evenals de stad wel zo goed mogelijk voor de dag hebben willen komen bij dit unieke bezoek.

We komen als vanzelf op de 'hamvraag': wie is dan wel de schilder geweest van de Nicolaaskapel? Ook hier hebben geen enkele zekerheid. Doch de keuze wat betreft schilders die dergelijk werk aankonden is vrij gering. Een reconstructie van het toenmalige schilderkunst-klimaat is daarvoor nodig. Welke schilders werkten er toentertijd in Nijmegen?

De oudste vermelding van schilderactiviteiten in Nijmeegse documenten kunnen we vinden in het oudste rekenboek gedateerd 1382: "Hermanno Maelwale de pictura busse Nollikens cursoris 38 sol". Hierbij krijgt Herman voor het schilderen van de bodebus van Nolleke 38 schellingen oftewel stuvers. In het genoemde jaar werden de rekenboeken nog geschreven in het latijn, dat voor west-Europa gold als een wereldtaal. De genoemde stadsbus, waar de rond te brengen brieven en rekeningen opgeborgen werden was voorzien van een stadswapen. De genoemde Herman kwam uit een schildersfamilie. Jammergenoeg weten we te weinig over zijn verdere activiteiten voor de stad omdat pas 38 jaar een rekenboek (dat van

Gewelfaanzet in de Nicolaaskapel (Foto: H. Schoonwater)

1414) bewaard is gebleven.

Wel is er in 1387 sprake van Willem Maelwel die werkt voor de Hertog van Gelder. Hij werkt en woonde blijkbaar in Nijmegen: "inde habet in Nioviomagio". Daar worden we meer gewaar over Hermans activiteiten omdat ook hij opdrachten van de hertog krijgt. Hun opdrachten bestaan in hoofdzaak uit het beschilderen van banieren met wimpels, schilden en "brieffbussen". Hierbij wordt het goud voor het vergulden niet gespaard, zo blijkt uit de rekeningboeken van de hertog. Dat ook Willem in Nijmegen werkzaam was blijkt wel uit de volgende post: "Willem Maelwael tot Nijmegen omme ses bussen, die mijns lieven heren baden hadden, ende doen maken, costen tsamen 2 gulden". De laatste maal dat de beide Maelwels in de Gelderse landsrekeningen voorkomen zijn de jaren 1395 en '96.

Dan verschijnt ineens in de rekeningen van de burggraaf van Nijmegen in 1397 de naam van Johan die Maelre: "Van vechtelic: Johan die Maelre 3 lb.". Wij weten niet met zekerheid of het dezelfde Johan of Jan die Maelre is, die later in het verhaal zal voorkomen. Maar het heeft in zoverre betekenis dat die schildersfamilie op de burcht bekend was.

De naam Maelre komt van het duitse Maler, dat nog steeds kunstschilder betekent; Maelwel zou vertaald kunnen worden met 'hij die goed schildert'. Het schildervak had vroeger een andere inhoud dan tegenwoordig. De kleine kunstenaar zag zich om den brode genoodzaakt meer gewone zaken aan te pakken zoals het schilderen van wapens en vlaggen. Verder beschilderde men kapitelen. De bladeren en bloemknoppen werden verguld, terwijl de diepere gedeelten een rode of blauwe kleur kregen. Dit is zeker in de St. Steven geschied, in navolging van de kerken in het Rijnland.

Ook vergulden werd meestal door hen gedaan. De familie Maelwel zagen we in bovenstaande regels al hiermee bezig. Het beschilderen van beelden behoorde ook tot deze stand.

Blijkbaar was er in Nijmegen geen werk voor schilders die altaardrieluiken, portretten van magistraten etc. vervaardigden. *Gewelven in de H. Grafkapel van de St. Steven (Foto: HS).*

Waar er hiervan sprake is, wordt dit werk uitbesteed aan schilders buiten de stad. Een voorbeeld is het grote altaarveelluik van het hoogaltaar in de St. Steven, dat in 1564 besteld wordt bij Meester Ernst Roelofs van Kampen, om 15 jaar later weer door de beeldenstormers te worden vernield.

De stadsrekenboeken noemen Johan of Jan die Maelre in 1532 voor het eerst. Men is dan bezig de stad uit te breiden. Nieuwe wallen en poorten komen in plaats van de oude, benauwde vesting. Zo krijgt Jan ook werk: "...Johan die Maelre van den gehouwen steen voir die nye Moelenpairt te vergulden ende aff te zetten, dat soe aen golt ende verruw (verf) mytten arbeit gekost...". In hetzelfde jaar kreeg hij uitbetaald voor het beschilderen van 34 leren emmers "en te maelen ende te vergulden die twee gehouwen steen, dair die stadt wapyen in gehouwen staen...". Eén steen was aan de buitenkant, de andere aan de binnenzijde van de poort geplaatst. Het betrof deze keer de Hezelpoort. Het werd goed betaald, want hij kreeg er liefst 9 goudgulden voor. In 1538 schildert hij weer wapens op de leren emmers die voor blussen van brand werden gebruikt. In hetzelfde jaar overlijdt Hertog Johan van Kleef. Ook in Nijmegen vindt een rouwdienst plaats.

Rond de katafalk staan gedraaide kaarsen waaraan wapens hangen. Jan schildert 12 stuks. Het was echter niet zo'n best jaar voor de hoge heren, want ook de Gelderse Hertog Karel van Egmond kwam in dat jaar te overlijden. Hij werd in zijn residentie Arnhem begraven, maar ook in de Grote Kerk te Nijmegen vond een plechtige uitvaartdienst plaats. Maar nu moest de stadsvroedvrouw, die blijkbaar artistieke talenten had, de wapens schilderen. "Item", zo staat er in het rekenboek, "op die begenckenis (begravenis) mijns Genedigen Heren

wapenen ende die gecleeft in Sente Stevenskerk aen die pielres (pilaren)".

In 1539 vond de inhuldiging plaats van Hertog Willem van Kleef. Johan's bijdrage aan het feest was het schilderen van 9 vaantjes die op de wagens met geschenken gezet moesten worden. Deze was namelijk naar Keizer Karel V geweest, die toen in Gent vertoefde. Daar verdedigde hij de rechten van zijn hertogdom. Het mocht niet baten, bij het verdrag van Venlo moest Willem van Kleef afstand doen van de hertogdommen Gelre en Zutphen. In 1540 krijgt Jan opnieuw opdracht om 13 vaantjes te schilderen "myt onser stadt wapien", tevens de hoorns van de ossen te vergulden, die de wagen met geschenken moet vervoeren die Hertog Willem worden aangeboden bij zijn terugkomst uit Gent.

Wanneer we de inkomsten bezien die Johan van stadswege krijgt dan begrijp je niet dat hij hiervan kon leven. Alleen het schilderen van wapens op de nieuwe poorten bracht hem behoorlijk wat geld in het laatje. Ongetwijfeld heeft hij nog andere inkomsten gehad, maar dat is niet meer te achterhalen. Wellicht dat hij nog wat werk deed dat de lager staande "verwer" deed in opdracht van particulieren. Maar het moet toch een vrij ongeregeld leven zijn geweest.

Jan die Maeler heeft blijkbaar een positie gezocht met wat vastheid. Toen dan ook de functie van kerkedienaar in de St. Steven vrijkwam na het overlijden van Jan Sweers meldde hij zich direct. Zijn taak zou in hoofdzaak bestaan uit bodediensten, het rondgaan met diverse rekeningen betreffende de olie- en was-renten etc. waarbij hij ook het geld moest innen. Van elke gebeurde gulden zou hij één stuver krijgen. Veel vrome lieden betaalden namelijk jaarlijks een bedrag bestemd om olie voor de godslampen en kaarsen te branden voor de verlichting van de kerk. Dan was er nog het luigeld; wanneer er geluid moest worden voor een overledene. Ook hier kreeg Jan een stuver

per gulden voor. Wanneer hij op pad was voor de kerk kreeg Jan de kost erbij. Tot zover was het contract gelijk aan Jan Sweers, die van 1520 tot 1539 kerkedienaar was. Maar de kerkedienaars bedongen dat hij ook voor de kerk moest schilderen. Hij zou dan 5 stuver per dag verdienen. Het was geen hoog dagloon vergeleken met wat anderen verdienden. Maar alles bijeen was zijn bestaan verzekerd. Doch Jan wilde nog in het contract opgenomen hebben, dat deze overeenkomst aan beide zijden op elk willekeurig tijdstip opgezegd kon worden. Wellicht deed hij dit om de handen vrij te hebben in het geval dat hij nog eens betere opdrachten zou kunnen krijgen. Hoe het ook zij, blijkbaar was hij zo wel tevreden want hij bleef tot 1560 in dienst van de kerk. Dit belette hem niet om zo nu en dan toch weer opdrachten van de stad te aanvaarden.

Wat is er van zijn werk nog voorhanden? Hij kwam in dienst juist in een tijd, dat er veel bouwnijverheid in en om de kerk was in verband met uitbreiding. Misschien was er tijdens het verbouwen ook hier en daar wat beschadigd. Van de weinige schilderijen in de kerk die ontsnapt zijn aan de witkwest van de reformatoren, valt er één op waarvan de ornamentatie verwantschap toont met de ornamenten in onze Nicolaaskapel. Het stelt de Heilige Petronella voor. Het bijschrift zegt: "Sanctus Petrus sijn huijswrou Perpetua". Als bewijs dat priesters trouwen mochten hebben de opdrachtgevers deze fresco als enige intact gelaten. Helaas heeft een schilder in onze tijd dit zwaar beschadigd door er met een puimsteen over te gaan, in de veronderstelling dat het gehele muurvlak wit geverfd moest worden. Schrijver dezes stond er bij en kon nog niet op tijd de man opmerkzaam maken, dat dit wel niet de bedoeling was. De enig goede afbeelding van dit werk bevindt zich in de Commanderie van Sint Jan en is een aquarel uit de 19e eeuw. Rondom de figuur van de heilige bevinden zich een aantal S-vormige ornamenten. De erbij horende drie-bladerige

bloemknoppen vertonen wel enige overeenkomst met datgene wat aan ornamentatie ook in de Valkhofkapel te zien is. Alleen is het veel primitiever.

Wat veel meer gelijkt op zijn werk kan men vinden in een kleine aanbouw aan de noordzijde van het dwarsschip. Het is het Heilig Graf; een rechthoekige ruimte met een zeer fraai gewelf. Een kapel van het Heilig Graf vond men vroeger in veel middeleeuwse kerken. Het stelde de dode Christus voor, liggend in een sarcofaag met daar om heen Maria, de moeder van Jezus, Jozef van Arimathea, Nicodemus en enkele vrouwen. Meestal waren de laatste figuren gebeeldhouwd. In de St. Steven echter niet; ze waren op de achtermuur en de smalle zijmuren geschilderd. Waarschijnlijk omdat er geen ruimte was voor beelden, en zeker vanwege de bescheiden financiële middelen waarover de St. Steven in die tijd beschikte. En vooral: men had toch een schilder in vaste dienst?

Maar of behalve de gewelfschilderingen ook de fresco's op de muren door hem geschilderd zijn weten we niet. Ze lijken wat stijl betreft door een andere hand geschilderd. Zoals ook andere in de kerk bewaard gebleven fresco's zijn de figuren vrij plomp en onbeholpen geschilderd. Maar het zou toch wel kunnen dat Jan zich daaraan gewaagd heeft. Practisch alle documenten en rekenboeken die de hervormden niet meer van belang achten, zijn door het protestantse kerkbestuur in 1626 verkocht. Daardoor zijn er grote leemten in de geschiedschrijving van het Nijmeegs verleden ontstaan. Het blijft dus gissen. Een deel van de Heilig Grafkapel deed ook dienst als stadsarchief. Dit is blijkbaar gebeurd op verzoek van de stadsraad, om de "privilegiën" en andere kostbare documenten te kunnen opbergen. Deze hadden tot dan toe een plaats gevonden in de sacristie aan de zuidzijde van de kerk. Men vond dit blijkbaar toch niet veilig genoeg, en in samenwerking met de kerkeraad kwam dit compacte gebouwtje tot stand. Een deel zou door de

kerk als Heilig Grafkapel dienst doen; het andere deel als stadsarchief: het "BLOK" genaamd. Als tegenprestatie zou de stad het onderhoud voor haar rekening nemen. Zo vinden we in de stadsrekenboeken onder het hoofd: "Opt hillich grafft, dat de stadt toecompt tmaecken" verschillende posten zoals het repareren van de glazen, de leien op het dak, de sloten van de deuren etc. Het is ook het enige onderdeel van de kerk waar de raad aan onderhoud bijdraagt. Uit enkele, zij het vage gegevens, kan men aannemen dat men na 1540 begonnen is met het bouwen van deze kapel. Zo is het wel bijna zeker, dat Jan die Maeler hieraan gewerkt heeft. Wat onmiddellijk in deze kleine langwerpige ruimte opvalt is het rijke gewelf. Een teken dat men aan deze kapel hoge waarde toekende. Er zijn liefst 30 gewelfvelden. Voor dergelijk ornamentaal werk van gestyleerde bloemen en takken met bladeren zal hij zeker de geschikte man zijn geweest. De figuren rond Jezus' graf en het laatste oordeel zou boven zijn kunnen hebben gelegen. Jan die Maeler zal er zeker een hele klus aan gehad hebben.

Juist deze beschildering heeft onze aandacht, omdat ze veel overeenkomt met datgene wat in de Nicolaaskapel nog aanwezig is. Elke schilder werkt na verloop van tijd weer anders. Maar in hoofdzaken zijn er veel gelijkende punten. We hebben al genoemd, dat de Nicolaaskapel in 1546 opnieuw bepleisterd werd wegens het bezoek van Keizer Karel V aan de stad. De schilderingen moeten qua stijl ongeveer uit dezelfde periode zijn (midden 16e eeuw). Het is dus niet onmogelijk, dat Jan die Maeler in opdracht van de burggraaf de gewelven heeft beschilderd.

Een ander werk dat hem bijna zeker opgedragen is: het schilderen van wapens op de gewelfschotels van de St. Steven. Het is een gebruik dat vrijwel overal voorkomt. Gilden en schenkers van altaren laten hun wapens daar op schilderen "ter eeuwige gedachtenisse". Welke reden hij heeft gehad om in 1560

te stoppen met zijn werk en dit over te dragen aan Michaël van Angeren is ons niet bekend. Misschien dat hij van stadswege meer werk gekregen had. In ieder geval had hij in 1545 een vererende opdracht toen hij het beeld van de keizer, vervaardigd door "Wilhelm den Bildesnider" mocht "stoffieren". Dit betekende dat hij het beeld heeft gepolychromeerd. Het beschilderen van een beeld werd hoger aangeslagen en beter betaald dan het beeldhouwen. Jan die Maeler kreeg er 12 gulden en 10 stuver voor. Het materiaal zal hij altijd wel gekocht hebben bij Moeder Aleidt, de stadsvroedvrouw, die naast haar beroep ook schilderde aan de stadspoorten en verguldwerk deed (zij komt al eerder in ons verhaal voor). In die tijd was dit iets heel bijzonders. Bovendien had zij een soort drogisterij, waar ook nog verfwaren werden verkocht. Na 1542 heeft ze zich niet meer als schilderes kunnen handhaven, wellicht vanwege haar leeftijd, en kreeg Jan die Maeler van stadswege de opdrachten. Het laatst ontmoeten we Jan in het kerkelijk rekenboek van 1585/1586, dus 25 jaar later. De beeldenstormers hebben in de voorafgaande jaren het interieur van de St. Steven zo goed als verwoest. Van 1580-1585 is de kerk en de regering in protestantse handen. In het laatstgenoemde jaar gelukte het de katholieken toch, die de meerderheid vormden, de stad en kerk weer in eigen handen te krijgen. De kerkmeesters proberen zo goed mogelijk weer orde op zaken te stellen. Hiervan getuigen bovengenoemde rekenboekjes. En zo vinden we een post: "Jan die Maeler, kerckedienaar, zal bewaeken op heilige dagen ende des Zondags, St. Stevens afaet tegen 1 stuver daegs". Bedoeld is, dat hij de relieken van de patroonheilige St. Stephanus zal bewaken op de dagen dat deze getoond worden. Onder het opschrift "Vande kerckendienar" schrijft de kerkmeester onder meer "Dat dit Jan (die Maeler) sus gedaen heft, vindt men al Anno (15)40. Hieruit blijkt duidelijk dat het gaat over dezelfde Jan. "Item als Jan in der kercken arbeyt ys, sal hy hebben alle

daege 5 st. curr". Met "arbeyt" zal zeker wel weer schilderwerk bedoeld zijn, evenals het contract van 1540. Hij stond zeker hoog aangeschreven dat men hem na 25 jaar opnieuw vraagt; hij moet toen al een hoge leeftijd bereikt hebben. Als compliment aan Jan voegt de kerkmeester er nog aan toe: "Somma nae mij advis en is het niet mogelick, dat men die kerck trecht dienen can, of men moet hebben einen trouwen dienaar op syn eigen handt, die men daertoe bruct; anders geschiet die kerck in fuel dingen overal toort..." Blijkbaar is Jan niet meer zo geschikt, of heeft hij geen opdrachten meer, want in het verdere verhaal blijkt dat de kerkmeesters proberen Jan's salaris wat te verhogen door hem wat kleinere baantjes toe te spelen. Dit lukt echter niet, omdat zij hierbij tegengewerkt worden door de twee kosters.

Of Jan nog lang geleefd heeft weten we niet. Als Prins Maurits in 1591 de stad verovert, komt de kerk weer in protestantse handen: het doek valt over heel het kerkelijke bedrijf en de kunst.

Naschrift: Met dit artikel heb ik geprobeerd enig licht te laten schijnen op enkele details van Nijmegens geschiedenis die minder in het oog lopen. Ik heb geprobeerd een verbinding te leggen tussen de gewelfschilderingen in de Valkhofkapel en soortgelijke schilderingen in de Heilig Grafkapel in de St. Stevenskerk. Hierbij leek het mij meer dan zinvol om de achtergronden van die tijd te belichten. Achter veel zaken moest ik een vraagteken zetten, maar is juist niet het mysterieuze interessant? HS

RAPPORT GRONDRADAR BEVESTIGT VERMOEDENS.

Door: drs. F. Boshouwers

Nadat op 13 oktober 1993 op het Valkhof een nieuw bodemonderzoek plaats vond met een andere methode dan in het najaar van 1992, waren de verwachtingen bij het bestuur en de herbouwcommissie hoog gespannen.

Zoals reeds eerder medegedeeld, gaf het onderzoek van 1992 niet veel interpreteerbare gegevens prijs, ofschoon er wel enige regelmatige grondverstoringen werden waargenomen. Alleszins een reden om over te gaan tot nader onderzoek. Electromagnetisch onderzoek werd nu aangevuld met grondradaronderzoek. Overigens is grondradar in feite een verfijndere vorm van electro-magnetisch onderzoek in vergelijking met het vorig jaar uitgevoerde EM-31 en EM-38 onderzoek.

De ons reeds bekende dr. D.T. Biewinga uit Voorschoten (Adviesbureau voor Geofysica en Geologie) ging in samenwerking met o.a. ir. M. Vermaas van de Sectie Technische Geofysica (Faculteit der Mijnbouwkunde en Petroleumwinning van de Technische Universiteit Delft) over tot nader onderzoek op reeds bekende onderdelen van het Valkhofterrein.

Wie voor de eerste keer met grondradar wordt geconfronteerd heeft wel enige uitleg. Met een met kunststof beklede kist, die in regelmatige beweging over de grond wordt getrokken, en centrale opname- en vertaalapparatuur op een vaste plek wordt onderzoek verricht. Vanuit de centrale apparatuur wordt via deze kist een signaal in de bodem geschoten en naargelang de weerstand waarop dit signaal stuit, en weer wordt teruggestuurd, kan men via omrekening komen tot een redelijke dieptebepaling van de grondverstoring.

Om uiteindelijk tot een plaatsbepaling van de verstoring te komen, is het noodzakelijk vooraf het terrein in een regelmatig patroon te verdelen. Bij de kapel betekende dat een raster van vierkante meters met een totale breedte van tien meter en een lengte van drieëntwintig meter. De kist werd dus tien maal over een afstand van drieëntwintig meter over het terrein getrokken, zodat ook de gegevens achteraf op een kaart kunnen worden ingetekend.

Een drietal locaties werden onderzocht. In de eerste plaats het terrein direct aansluitend aan de St. Nicolaaskapel. Op die plaats stond vroeger het zogenaamde Vicarishuisje, dat via de eerste verdieping toegang gaf tot de omloop boven in de kapel. Op de begane grond was slechts sprake van een massieve onderbouw met een soort nis. Het gehele bestrate stuk ten oosten van de kapel vanaf de begroeiing in het zuiden tot aan het hekwerk in het noorden werd over de volle breedte onderzocht via de grondradar.

Er werd gewerkt met een tweetal signaalsterkten, resp. 120 en 300 Mhz. (Megahertz). Met name de 300 Mhz-signalen gaven een regelmatig patroon van grondverstoring te zien, dat overeenstemt met de noorder- en zuidermuur van het Vicarishuisje. De gegevens via de 120 Mhz.-signalen geven een veel globaler beeld (zie tekening). Het patroon is overigens niet zo regelmatig, dat het lijkt op de fundering van een architect. De precieze vaststelling van de aard van de grondverstoring kan pas plaatsvinden door concreet boor- en graafwerk door een archeoloog.

Het tweede terrein, gelegen op het centrale gazon, werd alleen met de 120 Mhz.-methode onderzocht. De omvang van het terrein was 34 x 34 meter, waaruit een stuk van 8 x 8 meter in de zuidwesthoek niet werd onderzocht. In het totale stuk was opgenomen de centrale bouw van de burcht met inbegrip van de donjon (versterkte middentoren). Ook hier is sprake van

een min of meer regelmatig patroon van grondverstoring. Globaal kunnen twee lijnen worden uitgezet van oost naar west, parallel aan elkaar en met een tussenbreedte van ongeveer 10 meter. Dit komt ongeveer overeen met de bouw van de westelijke vleugel, waarin ook de donjon was gelegen. Resteert nog een beperkt beeld van verspreide verstoringen in de richting van noord naar zuid in het oostelijk deel van het raster; mogelijk zijn hier nog enkele resten van funderingen van de lange noord-zuidvleugel te traceren.

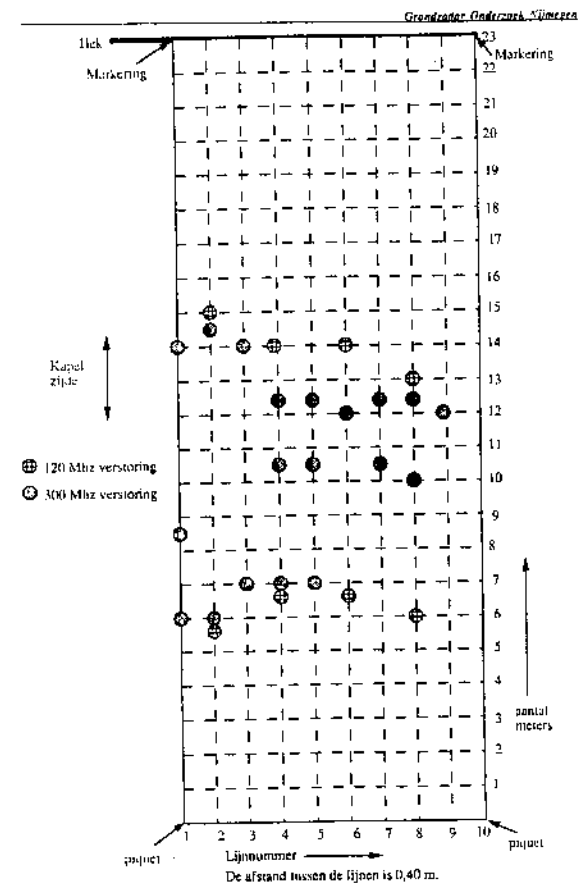
Het derde en laatste stuk van het terrein betreft een gedeelte ten noorden van de Barbarossa-ruïne, waar vermoedelijk een put was gelegen. Daarbij is zowel gebruik gemaakt van de EM-31 methode als van de grondradar. Het gebied was 6 x 13 meter groot (6 meter van oost naar west en dertien meter van noord naar zuid). In de noord-westelijke hoek werd met beide methoden een opvallende verstoring gemeten, die inderdaad het vermoeden van de put bevestigde.

Reeds op de feestavond van het derde lustrum van onze vereniging (zie ook elders in dit nummer, red.) heeft dr. Biewinga persoonlijk tekst en uitleg bij het onderzoek gegeven. Na hem heeft drs. Jan Thijssen (de stadsarcheoloog) zijn visie op het onderzoek gegeven op het geheel. Zijn conclusie was, dat zowel dit onderzoek als het onderzoek van Weve in het begin van deze eeuw aangeeft dat de ondergrond van het Valkhof het nodige aan interessante gegevens biedt, doch dat slechts concreet boor- en graafwerk definitief uitsluitsel biedt. Evenwel, de enige weg waarlangs tot dit concrete onderzoek kan worden overgegaan, ligt in het feit of er voldoende concrete plannen zijn voor gehele of gedeeltelijke herbouw.

In het tweede nummer van vorig jaar is reeds een pleidooi gehouden voor een proef tot reconstructie van het Vicarishuisje. In de daaropvolgende nummers drie en vier, is in voldoende mate uiteengezet, dat er in Nijmegen diverse voorbeelden zijn te vinden die getuigen van verantwoord herbouwen, zoals de

Commanderie van St. Jan en "De Bandenbeurs" aan de Oude Haven.

Uiteraard mag het nu niet blijven bij deze onderzoeken, maar wordt het hard tijd om te komen to concretisering van één en ander. De herbouwcommissie beraadt zich momenteel op verdere uitwerking, en staat open voor alle zinvolle ideeën die een bijdrage kunnen leveren aan ons streven.

Rapport van grondverstoring bij Vicarishuisje (TU Delft).

De onderzoekers van TU Delft aan het werk in het Valkhofpark (Foto: Antoon Janssen).

KASTEEL WAARDENBURG te Waardenburg

Door: Louk Hendriks

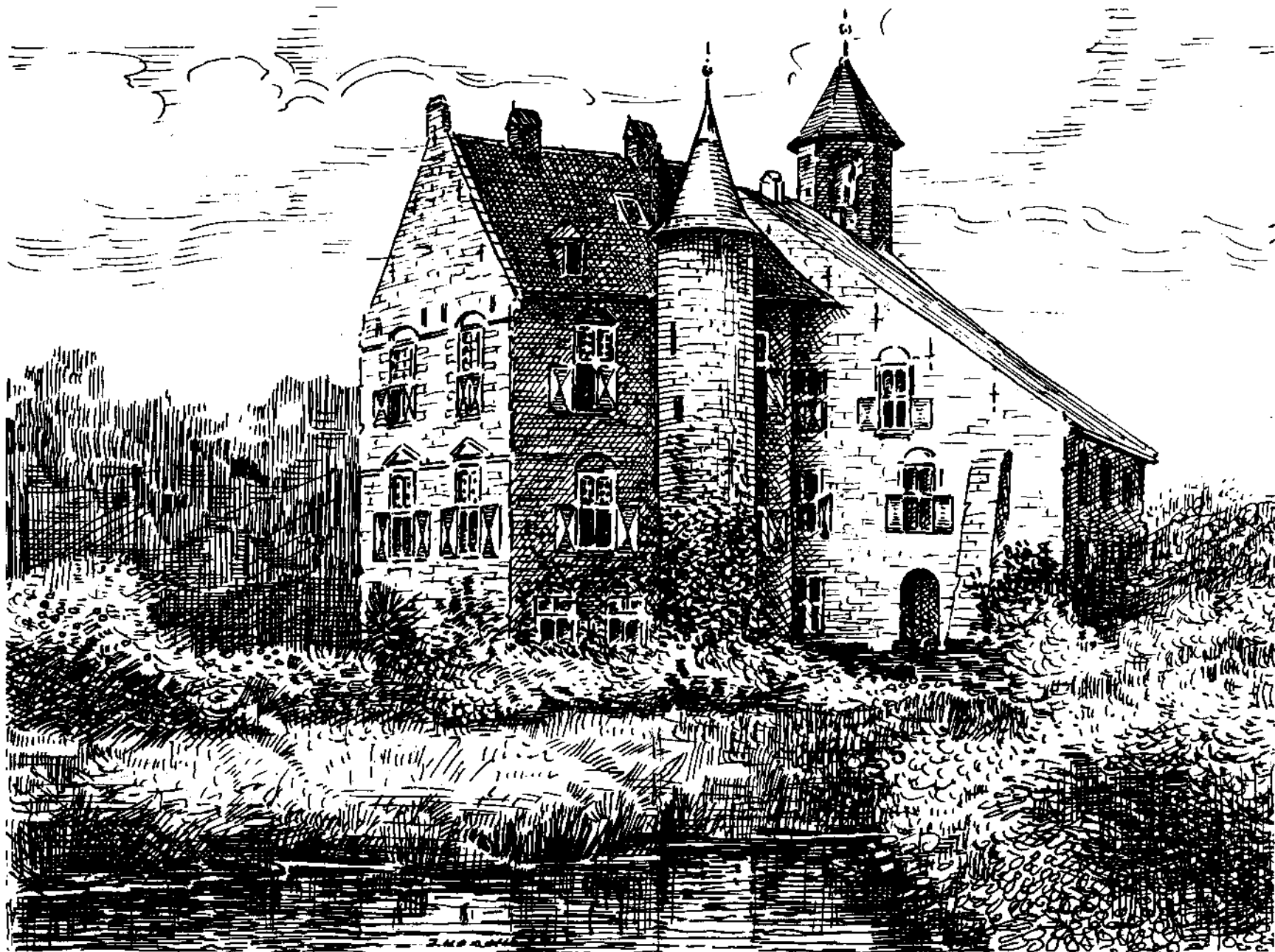
Van kasteel Waardenburg, dat U bij Zaltbommel aan de rechter Waaloever vindt, is als één van de weinige kastelen de stichtingsdatum bekend. Volgens een oorkonde werd op 5 augustus 1265 Rudolph de Cock door graaf Otto II van Gelre, beleend met de heerlijkheid Hyern, Neerijnen en Opijnen. Tevens mocht hij in Hyern (Waardenburg) een houten versterking bouwen.

Rudolph de Cock heer van Waardenburg, werd door zijn zoon Rudolph opgevolgd. Vermoedelijk is de halfronde toren van de noordelijke gevel dezelfde als die hij in 1283, tegelijk met een zaal, liet bouwen. De vierde heer van Waardenburg, Johan de Cock, geeft in 1355 de opdracht een donjon te bouwen tesamen met een ringmuur, een voorburcht en een slotgracht. De donjon van nu is niet meer in de oorspronkelijke vorm; toen had het vier verdiepingen, een zadeldak, een weergang en een arkeltorentje (klein hangend hoektorentje). In de huidige vorm heeft het een verdieping minder en een lessenaarsdak. De muren hebben een dikte van 1,5 tot 2 meter.

De Van Arkels, die ook kasteel Ammersoyen in hun bezit hadden, erfden in de vrouwelijke lijn in de loop van de 15e eeuw het kasteel. Een eeuw later kiest de weduwe van Walraven van Arkel, Catharina van Gelder, de zijde van Filips II koning van Spanje. Hij krijgt toestemming om 300 soldaten in het kasteel te legeren. Zij terroriseren de omgeving zo, dat de prinsgezinde Bommelnaren in 1573 de hulp van Lodewijk, broer van Willem van Oranje, inroepen. Het beleg duurt een jaar, dan wordt na een zware beschieting het kasteel veroverd.

Helaas wordt het zwaar beschadigd; de zuid- oost- en zuidwestelijke toren, een rond poorttorentje en de schildmuur die de torens verbindt zijn totaal verwoest. De zwaar

beschadigde Waardenburg wordt door een kleinzoon van Catharina, Thomas van Thiennes, zoon van Elisabeth van Waardenburg in 1618 verkocht aan Johan Vijgh, gouverneur van Tiel. Deze liet het kasteel wel bewoonbaar maken, maar meer ook niet.

Het Friese geslacht Van Aylva koop in 1700 het kasteel, maar doordat de eigenaars er zelden zijn raak het erg in verval. Toen het kasteel ernstig vervallen was is vermoedelijk de legende van Faust ontstaan. Doctor Johann Faust, de 16e eeuwse magiër zou volgens de legende een verbond met de duivel gesloten hebben; zijn vurige hand is nog te zien in het kozijntje van het torenraam. De verhalen zijn de wereld ingekomen doordat de Engelse toneelschrijver Christopher Marlowe als woonplaats van Faust "Werdenberg" noemde, waar vermoedelijk "Wittenberg" mee bedoeld werd.

Als in 1800 Anna Jacoba Wilhelmina van Aylva met baron Frederik van Pallandt, heer van Keppel, Voorst, Barham en Hagen trouwt gaat het beter met het kasteel, want in 1895 restaureert baron Jacob van Pallandt het kasteel en bouwt aan de oostzijde een nieuw gedeelte en een torentje.

De bezetting door de Duitsers levert geen schade op; wel de luchtbombardementen op de Waalbruggen bij Zaltbommel. Na de oorlog biedt het nog onderdak aan dakloze gezinnen tot het in 1957 onbewoonbaar wordt.

De heer A.F. van Goelst Meyer huurt de Waardenburg van jonkvrouw Julie Elise baronesse van Pallandt in de hoop het kasteel te behouden en te restaureren. Samen met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg wordt het dan geconsolideerd. De Waardenburg bestaat nu uit drie vleugels. Waar het middengedeelte en de oostelijke vleugel samenkomen staat een achtkantige toren, halverwege de noordelijke gevel een halfronde toren.

Vanaf de dijk is het goed te zien en door zijn vorm en ligging heel schilderachtig.

MUURSCHILDINGEN IN DE VALKHOFBURCHT

Door H.G.M. van Brienen

Over het interieur van de gebouwen die eens op het Valkhof stonden is erg weinig bekend gebleven. Toch duiken er soms verrassende beschrijvingen op, die heel belangrijk kunnen zijn omdat er toevallig iets staat vermeld over gangen, zalen of kamers van de vroegere burcht.

In Valkhofnieuws no. 2 van 1993 werden wij door M. Vollebregt in zijn artikel al op het spoor gebracht van het verhaal, dat er ook interieurtekeningen van de burcht zijn gemaakt door de bekende Hendrik Hoogers. De ontdekking werd gedaan in een boek van Konrad Plath uit 1898 waarin het verslag te lezen is over de in die tijd belangrijke onderzoeken op het Valkhof. Konrad Plath beschrijft hier ook een vondst door een kennis van hem in de Nationale Bibliotheek te Parijs. Hij ontdekte daar een zeer oud handschrift uit de 12e eeuw, met gedichten van een groep z.g. minnezangers uit die tijd, waarin ook het Valkhof te Nijmegen staat beschreven.

Deze minnezangers waren rondtrekkende muzikanten en vertellers die zeer populair waren bij de adel en veel uitgenodigd werden om in de kastelen en paleizen hun kunsten te presenteren.

De nu bovengenoemde groep minnezangers hadden als opleidingsschool en woonplaats de abdij St. Truyen bij Maastricht, dus niet zo ver van de beroemde Keizerspalts van Nijmegen die zij zeker bezocht hebben en bekeken.

Vaak gaven deze kastelen hen juist de broodnodige inspiratie voor nieuwe liederen en verhalen. Zo ontstond er ook een gedicht-verhaal over een "zwanen-ridder die naar de burcht te Nijmegen wordt gezonden om een nog jonge hertogin bij te staan, die na de dood van haar man bedreigd wordt door brutale

tegenstanders, die haar alle erfrechten willen ontnemen. Deze “zwanen-ridder” wil in het bijzijn van vele ‘hooggeplaatsten’ in de Grote Zaal zich voorstellen als de beschermer en verdediger van de weduwe en haar zoontje.

In het gevonden gedicht wordt nu beschreven dat alle genodigden de Grote Zaal binnengaan en zich daar verbazen over de prachtige wandschilderingen.

Wij zullen enkele regels uit de beschrijving ervan aan U voorleggen; het is moeilijk te lezen en te vertalen omdat dit zeer oud frans is uit de twaalfde eeuw.

*En une chambre entrèrent u ot grant resplendor
Les fenestres ouvrèrent pur mius veoir del jor.
Paint i avoit a or et de rice color
Maintoysel mainte beste et mainte rice flor.
L'emperere i fist paindre si com si ancior
Orent terre tenue a force et a vigor.
Et les lois maintenues cascuns dans a son jor.
Prendre i aloient garde li sage liseor
Qui les les letres escrites orent en trodotor.*

*En une des peintures avoit pain l'estor
Que Alixandres fist en Inde le major,
Puis qu'issi des desers ou il ot tel dolor,
Quant les bestes sauvages li fisent tel paor,
Li grifon li ostrise et li cone voltor.*

.....

Volgens de vertaling van Plath uit 1898 lezen wij hier, dat de genodigden een prachtig vertrek binnengingen waar de ramen geopend werden zodat meer daglicht naar binnen kwam, en de prachtige wandschilderingen beter zichtbaar werden:...

“...allerlei bloemen en vogels, in goud en prachtige kleuren...”. Wat verder worden ook voorstellingen uit het verre (griekse) verleden genoemd, onder meer de tocht van Alexander de Grote naar het Verre Oosten (Indië); hij stond daar afgebeeld “...als fabelachtige dieren hem bedreigen...”. Verder het lievelingspaard van Alexander, Bucephalos, dat tijdens een veldslag werd gedood; de plechtige begrafenis van het dier, en de bouw van een stad die naar het dier ‘Bucephalos’ werd genoemd. Ook de gebeurtenissen uit de Trojaanse oorlog met de inname van de stad Troje door middel van een houten dat hierdoor wereldwijd bekend werd.

Alle schilderijen worden geroemd om de fraaie uitvoering ervan. Nu waren dit soort wandversieringen in de twaalfde eeuw gebruikelijk, zeker in belangrijke keizerlijke gebouwen, omdat de hoge edelen hiermee nog eens speciaal wilde benadrukken dat zij afstamden van deze geheimzinnige en dappere personen uit het verre verleden die volgens hen dan weer zouden afstammen van vroegere goden.

Deze hier genoemde “...zeer kleurrijke en fraaie...” schilderijen moesten dus bij de gasten dadelijk opvallen en een bevestiging zijn van het ‘roemrijke’ verleden van de hooggeplaatsten waarbij zij op bezoek waren.

Er wordt in de gevonden gedichten ook meerdere een “geweldd vertrek” genoemd; mogelijk was dit de ruimte onder de z.g. Reuzentoren, de oude ontvangsthal. De zalen hebben zeker balkenplafonds gehad, zoals nu nog in vele oude kastelen duidelijk te zien is (zie ook foto).

Ook is er sprake van “een zaal met opschriften” dus een ruimte waar de wanden mogelijk met verzamelde oud-romeinse of griekse teksten (Keizerin Theophano?) beschilderd waren.

Het is mogelijk, dat hierbij ontdekte inscripties op herdenkingstenen handelen over vroegere gebeurtenissen die zich eens op de burcht hadden afgespeeld. Men heeft natuurlijk bij de bouw van het z.g. ‘langhuis’ dat rond 1150 in opdracht van Keizer Barbarossa werd gebouwd, resten uit een ver verleden gevonden en deze respectvol vermeld op de zaalwand om daarmee de geweldige historie van deze plaats te benadrukken.

In het boek van Konrad Plath wordt nog een gedicht genoemd uit wat latere tijd, ongeveer uit 1300. De naam van de schrijver

is bekend gebleven: Ottokar van Stiermarken.

Ook hier staat het Valkhof in het middelpunt van een gebeurtenis waar Keizer Albertus op het nippertje aan een aanslag weet te ontkomen en via een geheime gang uit de burcht kan vluchten. Bij de beschrijving van dit voorval worden nauwkeurig zalen, gangen en ruimten genoemd die heel goed kloppen met de bekende plattegrond-tekening (het bekende dakenplan van de leidekkers) dat in ons vorige boekje op blz. 22 en 23 was afgedrukt.

In 1570 bezoekt Maria Anna van Oostenrijk met groot gevolg de burcht op het Valkhof en zal hier enige dagen blijven. In een verslag uit die tijd worden opnieuw gangen en zalen beschreven, ook kleinere ruimten waar de wanden met prachtige gobelins waren aangekleed.

Alles bij elkaar genomen geven de gevonden aanwijzingen toch een aardig idee hoe het interieur van de burcht er vroeger heeft uitgezien. Het is altijd weer een winst iets nieuws over de vroegere keizerlijke palts te ontdekken, ook al omdat de stad vrijwel niets bezit uit deze enorme geschiedenis.

Daarom is iedere vondst voor ons van grote waarde. Mocht U dus, bijvoorbeeld in oude geschriften, iets tegenkomen over het Valkhof als gebouw, of over de geschiedenissen die zich hier hebben afgespeeld, dan is dit bij de redactie van harte welkom!

Zaal in Burg Linn (bij Krefeld) met origineel balkenplafond.

DE NOORDWESTELIJKE WALTOREN BIJ DE KAPEL

Door: M. Vollebregt

Als we kijken naar de verdediging van de Valkhofburcht, dan denken we direct aan de hoge en zware tufstenen ringmuur met torens, die om het gebouwencomplex heen stond. Over één van deze torens zal dit artikel gaan, maar voor de volledigheid wil ik eerst teruggrijpen naar een verder verleden. De -waarschijnlijk- allereerste versterking waarin het huidige Valkhofgebied was opgenomen, werd al door de Romeinen aangelegd. Dat gebied besloeg ongeveer het Valkhof, het Kelfkensbos en een deel van de Lindenberg. In ieder geval was het terrein omgeven door een spitsgracht, waarvan delen o.m. bij de bouw van Cultureel Centrum "De Lindenberg" naar boven kwamen. Of dit gebied een echt castellum was (een soort fort), of bijvoorbeeld een versterkte legerplaats, is nog niet duidelijk. In ieder geval hechtten de Romeinen wel grote waarde aan dit strategisch gelegen gebied, dat apart lag van het grotere, meer oostelijk gelegen legerkamp. Dit bleek ook uit de presentatie die stadsarcheoloog J. Thijssen hield op onze lustrumavond (zie elders in dit blad). Wie een goed beeld wil hebben van de gebruikelijke Romeinse verdediging moet eens een kijkje gaan nemen in het Archeologisch Park in Xanten (Duitsland). Daar is een deel van een Romeinse stad gereconstrueerd.

Na het vertrek van de Romeinen braken er een aantal duistere eeuwen aan. In deze tijd zal de Romeinse verdediging wel in onbruik zijn geraakt. Bekend is in ieder geval, dat de palts die in de tussentijd verrezen was, door de Noormannen in het jaar 880 verwoest werd; over verdediging of beleg wordt niet gesproken. De Noormannen lieten het paleis met een stevige wal (vermoedelijk van hout en aarde) omringen, maar werden in 925 uit Nijmegen en omgeving verdreven. Ze kwamen in 1047 nog één keer terug waarbij de palts verwoest werd. Hieraan ging wel een beleg vooraf, zodat er toen toch minimaal een aarden wal moet zijn geweest.

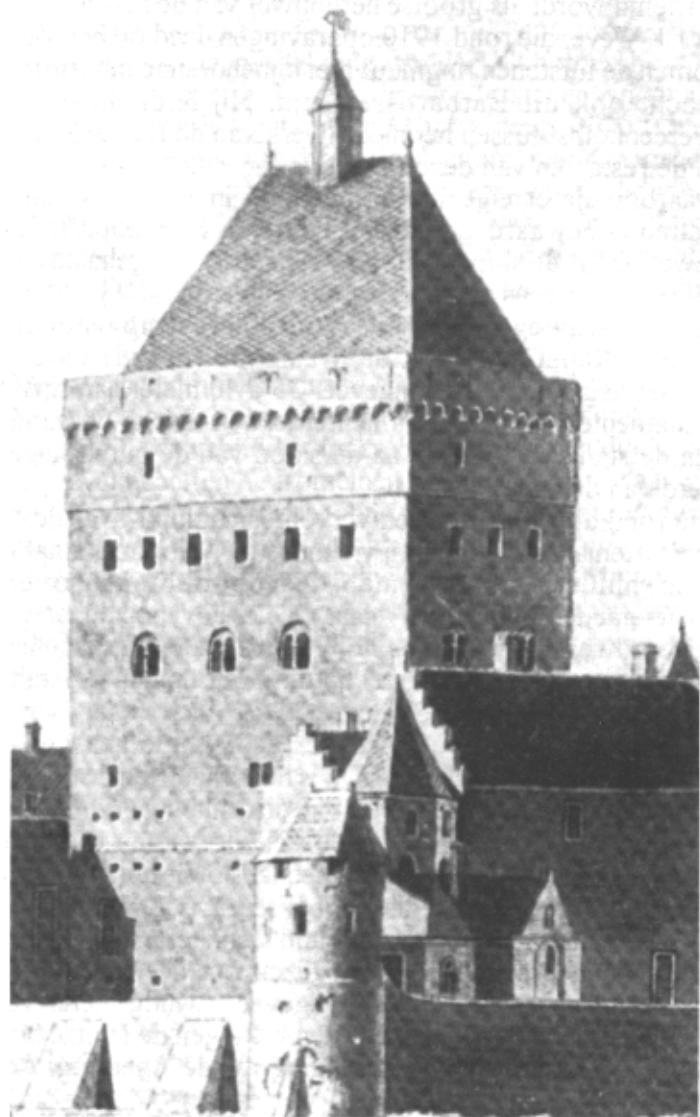
De hoofdvorm van het Valkhof zoals wij dat kennen uit afbeeldingen van bijvoorbeeld Hendrik Hoogers uit de achttiende eeuw, werd al gelegd door keizer Frederik Barbarossa.

In de Commanderie van Sint Jan is een witmarmere gedenksteen uit het jaar 1155 te zien, waarop Barbarossa geroemd wordt als grootse herbouwer van de burcht. Volgens Ir. J.J. Weve, die rond 1910 opgravingen deed op het Valkhof, komen de tufstenen ringmuur met bijbehorende muurtorens en gracht ook uit Barbarossa's tijd. Hij leidt dit af uit de overeenkomst tussen het metselwerk van de Barbarossa-ruïne en de restanten van deze ringmuur.

Waarom zijn er eigenlijk bij de sloop in 1796/1797 stukken walmuur bewaard gebleven? Het was heel goed mogelijk geweest, dat de slopers alle resten hadden weggehaald, omdat de muur niet eens zo heel diep gefundeerd is.

Alleen vanwege de vrees voor instorting van de St. Nicolaaskapel is er aan de Waalzijde (noord) en aan de Lindenbergzijde (west) ongeveer 35 à 40 meter aan tufstenen fundamenteën in de bodem achtergelaten. Dit is op aandrang van de stad gebeurd, die na de sloop van de burcht eigenaar werd van de kapel.

Wie rond de kapel loopt en vervolgens uitkijkt over de Waal, de Stratemakerstoren en rijwielmuseum Velorama, staat al op deze muur. Het hek met daarop de tekst over de "knarsetandende Claudius" staat precies bovenop de resten van de noordwestelijke waltoren. Enkele meters van de kapelingang vandaan is een stenen trapje, dat uitkomt op een geasfalteerd paadje aan de noordzijde van de heuvel. Als we daar over heen lopen, komen we direct aan de rechterzijde een geweldig imposant brok tufsteen tegen. Dit is het restant van de onderkant van onze waltoren die in de rest van dit artikel voorkomt. Lopen we over het paadje verder in de richting van de Barbarossa-ruïne, dan komen we nog een aaneengesloten stuk muur tegen, dat zowel uit tufsteen als uit baksteen is opgebouwd. De baksteen is er in de vorm van solide steunberen (sommige zijn wel 4 meter breed) tegen aan gezet, om de walmuur tegen verzakkingen te beschermen. Ongeveer twintig meter verder houdt het metselwerk op en kijken we tegen de Duitse bunker aan, die bedoeld was ter verdediging van de Waalbrug. Achter deze bunker kunnen we via een trapje weer omhoog naar het Valkhofterrein. Links van het trapje zien we nog een klein brok tufsteen boven de grond uitsteken van ongeveer een meter lengte. Verder lijkt het alsof er geen muurresten aanwezig zijn.

*De Reuzentoren, de kapel en de n.w.-waltoren net voor de sloop
(detail pentekening Hendrik Hoogers).*

Toch zitten er ook nog bakstenen resten in de bodem aan de westzijde vlakbij de Barbarossa-ruïne. Weve heeft dit deel van de ringmuur, dat vanaf de bunker in een flauwe bocht afbuigt, als eerste herontdekt. Het is puur blijven zitten omdat het voor de slopers een waardeloos iets was; alleen de tufsteen bracht geld op!

Laten we weer terugkomen op onze noordwestelijke waltoren bij de kapel. Hoe deze toren er uit zag, is goed te zien op de beroemde pentekening van Hendrik Hoogers die net voor de sloop gemaakt is. Op de afbeelding (een fragment van Hoogers' tekening) zien we duidelijk de St. Nicolaaskapel. Op de achtergrond treffen we de Reuzentoren aan, die door ruime vleugel via het Vicarishuisje met de kapel verbonden was. Vòòr de kapel is de noordwestelijke hoektoren heel duidelijk aanwezig. Ook zien we links van de toren het stuk walmuur met de steunberen, dat nu nog via het geasfalteerde paadje te bekijken is.

In de tijd van Hoogers was er al enkele meters van die muur afgesloopt; dit is de reden waarom er geen kantelen of een weergang te vinden zijn.

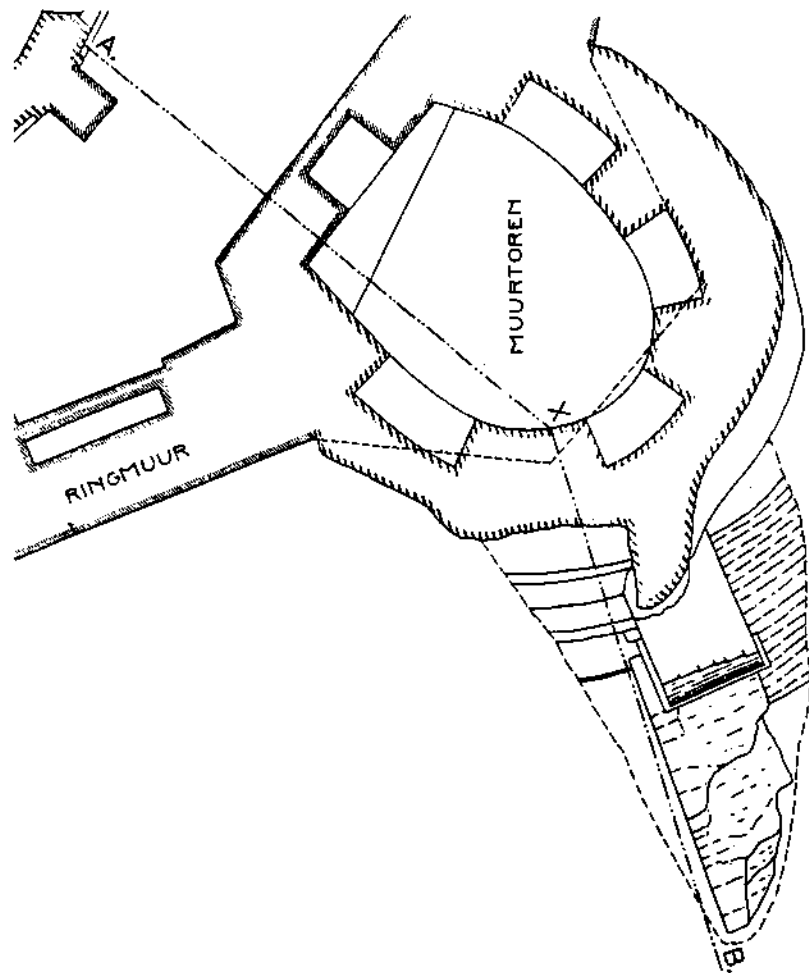
Onze hoektoren mist ook enkele brokken steen; waarschijnlijk is dit te wijten aan achterstallig onderhoud en de invloeden van weer en wind. Ook is het goed mogelijk, dat dit inslagplaatsen zijn van Franse granaten die door de troepen van Napoleon vanuit Lent op stad en burcht werden afgevuurd.

Voor de volledigheid: in de tijd van Hendrik Hoogers stond Nederland al enkele jaren onder Frans/patriottisch bestuur en heette het officieel de Bataafse Republiek.

Als we nu wat beter naar de waltoren kijken, zien we dat het onderste deel iets breder is en geschraagd wordt door een relatief smalle steunbeer. Het bovenste deel springt iets in, is enigzins ovaal en heeft aan de Waalkant drie schietsleuven en twee kleine raampjes. Het geheel wordt afgedekt met een leien dak.

De opgravingen van Weve brengen ons veel meer duidelijkheid over de waltoren. Allereerst heeft hij kunnen vaststellen dat de hoek van het Valkhofterrein waarop de kapel en de ringmuur met toren staan, opgehoogd is met een dikke laag rode mortel van een eerder afgebroken (Karolingisch?) gebouw. Of hierbij ook een eerdere kasteelmuur hoorde, is momenteel niet meer

De plattegrond van de ruïne der n.w.-waltoren (Weve).

na te gaan.

Op het plattegrondje (onderdeel van Weve's opgravingsrapporten) is het fundament van de waltoren met de daarop aansluitende ringmuur te zien. De plattegrond van de toren is hoefijzervormig en de muurdikte moet ongeveer 2 meter zijn geweest; de buitenkant is door de slopers nog voor een deel afgekapt om zoveel mogelijk tufsteen te vergaren. De zijde die naar de kapel gericht is, was oorspronkelijk open. In de dikke tufstenen muur trof Weve wandnissen aan, die echter niet bedoeld waren als schietsleuven. Waarschijnlijk waren de pilaren tussen de nissen boven het maaiveld verbonden door boogjes, die oorspronkelijk een weergang ondersteunden. Dit was ook bij de rest van de ringmuur het geval. Via houten ladders kon men dan de ringmuur beklimmen om in tijden van nood de burcht te verdedigen. Op de bodem van de toren trof Weve resten aan, die wezen op een vroegere (kelder)vloer, die wel van tegels zal zijn geweest en in ieder geval rustte op blokjes van tufsteen.

In latere eeuwen is deze situatie gewijzigd, toen de oorspronkelijk open zijde (naar de kapel toe) werd dichtgemetseld met een rechte bakstenen muur. Ook werd het bovenste ovale en iets inspringende deel op de al aanwezige toren gemetseld, en kwam de leien veelhoekige kap er boven op. Misschien is de toren onder dit gewicht wel gaan verzakken, en is toen de steunbeer geplaatst. In ieder geval is de steunbeer later verbreed door een omhulling van baksteen. Dit is goed te zien op de foto in dit artikel, die gemaakt is tijdens de opgravingswerkzaamheden van Weve. We zien daarop dat de onderkant van de steunbeer niet werd gesloopt, maar nog strak en met baksteen omhuld aanwezig is. Op dit moment ligt daar het al eerder genoemde geasfalteerde paadje overheen.

Wat was eigenlijk de bedoeling van deze toren-ophoging? We kunnen in ieder geval lezen op de plattegrond van 1725 dat onze toren toen werd aangeduid als een "lusthuisje". Deze plattegrond kunt U terug vinden in Valkhofnieuws 1993 - 4. Of deze verhoging (die in 1683 voor het eerst op een tekening staat) altijd al als lusthuisje werd gebruikt is niet duidelijk. Persoonlijk denk ik, dat de verbouwing heeft plaatsgevonden om de verdedigers beschutting te geven tegen weer en wind. Pas later, toen de burcht binnen de stadsmuren kwam en de

Opgraving steunbeer en fundament van de waltoren (Weve).

verdediging minder belangrijk werd, volgde wellicht een g kleinere verbouwing tot lusthuisje. Maar daarover heb ik natuurlijk geen enkele zekerheid.

De ingang naar dit deel van de toren had waarschijnlijk plaats over een open boog of poort, die tussen de kapel en de walmuur gemetseld was. Aan de noordzijde van de kapel vinden we nog een steunbeer die deze boog moet hebben ondersteund, met daarboven een dichtgemetselde deur (niet te verwarren met de deur naar het Vicarishuisje!). Vanuit de kapelgalerij liep men dus *door* deze deur en *over* de boog naar de walmuur en ons torentje. Ook op de plattegrond van 1725 is een vrij brede lijn tussen de kapel en de muur getrokken, die op de verbindingsboog wijst.

Later werd volgens een brief uit 1719 van de provinciale rekenkamer (de burcht was provincie-eigendom) een nieuweingang naar het lusthuisje aangebracht. Op een gewassen pentekening van Cornelis Pronk uit 1732, hier niet afgebeeld, zien we dat er inderdaad een overdekte trap direct vanaf de binnenplaats naar het lusthuisje leidde. Waarschijnlijk zal de toegang via de kapel en de boog nogal omslachtig zijn geweest. Op die tekening is tevens te zien, dat er een schoorsteen op ons torentje is geplaatst; dit kan duiden op een tijdelijke bewoning. Verder is deze tekening interessant omdat de verbinding tussen de kapel en het Vicarishuisje goed is te zien. Hoe het verder gegaan is met ons lusthuisje annex noordwestelijke hoektoren blijkt niet uit de verdere gegevens die er nog zijn tussen 1732 en de sloop in 1797. Zoals al eerder in het artikel is aangegeven, is de onderzijde voor een deel gespaard op aandrang van de stad. Hieraan hebben we veel gedetailleerde informatie overgehouden. Wie meer wil weten over de burcht als gebouw of over de andere zeven waltorens, moet zeker het boek van Weve aanschaffen (zie ook artikeltje elders in dit blad). Op het moment dat U dit leest is de voorinschrijving al gesloten en is het boek al uitgekomen. Het is in de diverse boekhandels, in de Valkhofkapel en via het gemeente-archief te verkrijgen.

HOOGWATER-TOERISME

Door Hein van Brienem

Het afgelopen jaar, 1993, zal in de herinnering blijven als een 'regenjaar'. Vooral in de laatste maand deden de depressies alle moeite om deze nattigheid met een record te bekronen.

Toch waren zij weer zo vriendelijk om op 5 en 6 december even gas terug te nemen, zodat wij de Valkhofkapel weer konden openen en de vele fans van St. Nicolaas de kans kregen zijn kerkje te bezoeken.

Maar onmiddellijk hierna probeerden storm en regen hun schade weer in te halen, zodat de rivieren tenslotte overliepen. Toen nu het Waalwater letterlijk vanaf de huizen in Lent tot aan de voet van de Valkhofheuvel reikte, kwamen de 'hoogwater-toeristen' in actie!

Inmiddels was de kapel weer geopend en in sfeer gebracht voor het komende kerstfeest. Zo kon het dus gebeuren dat veel hoogwater-fans verrast door de openstaande deur naar binnen kwamen en verbaasd rondkeken (op eerste kerstdag alleen al ruim 700 personen!).

Dit werd de oorzaak dat wij aan het einde van de kerstperiode meer als 6000 bezoekers hadden geteld! De vele positieve reacties hierbij waren oorzaak dat wij de natte jassen en schoenen vergeten zijn.

Het "verhalen-festijn" op 30 januari 1994 werd eveneens druk bezocht, en in de kapel door twee jongedames uitstekend gepresenteerd.

Toch hopen wij - en vele toehoorders - het volgende jaar een wat nettere tekst te mogen beluisteren die ook wat meer past in deze mystieke, historische ruimte. Dit zal de gezellige manier waarop de vertelsters hun verhaal brachten, zeker nog meer charme geven!

De Valkhofkapel werd van vóór Kerstmis tot na Driekoningen druk bezocht . (Foto: Wil Vrolijks)

DE LUSTRUMVIERING VAN DE 15-JARIGE VALKHOFVERENIGING

Door M. Vollebregt.

Zoals U al in het december-nummer van 1993 heeft kunnen lezen in een artikel van H. van Brienen, beleefde de Valkhofvereniging op 20 november een zeer geslaagde lustrumdag. In dit artikel komen we er nog eens op terug. En natuurlijk is het ook bedoeld als een foto-impressie: thuisblijvers, U heeft weer wat gemist!

Op de bewuste zaterdagmorgen vertrokken we met twee volgeladen bussen (één van 80 en één van 50 personen) vanaf het Nijmeegse Centraal Station richting Paleis Het Loo in Apeldoorn. De sneeuw die op die ochtend viel, hinderde ons totaal niet; het gaf het paleis met zijn verlichte oprijlaan juist een sprookjesachtige aanblik.

In één van de zijvleugels kregen we een diapresentatie, waarin de geschiedenis van het paleis, haar bewoners en haar bouwheer Stadhouder-Koning Willem III werden uiteengezet. Hierna konden men op eigen gelegenheid het paleis bezichtigen, dat werkelijk schitterend gerestaureerd en ingericht was. We kwamen ook enkele bekende schilderijen tegen van Stadhouder Willem V tijdens zijn verblijf op het Valkhof (zie ook "De Oranjes en het Valkhof" door M.J.M. Dongelmans). Wie het paleis bezichtigd had, kon binnendoor of via de besneeuwde Franse tuinen richting het restaurant lopen, dat in de voormalige balzaal gevestigd was. Hier kregen we een uitstekend verzorgde lunch gepresenteerd; voor een aperitief was helaas geen tijd meer i.v.m. de reis naar 's-Heerenbergh.

Na de lunch konden we nog een vluchtige blik in de stallen werpen, waarin ook de verzameling koetsen en arresleden van de Koninklijke familie was ondergebracht. Ongeveer drie kwartier later arriveerden we al in 's-Heerenbergh; de sneeuwval had ons niet veel vertraging bezorgd. We bezochten daar ons tweede reisdoel: het stoere kasteel "Huis Bergh". Onze grote groep kreeg eerst op de binnenplaats tekst en uitleg over het kasteel. Vervolgens werden we verdeeld over vijf gidsen, die ons tegelijkertijd maar via verschillende routes wisten rond te leiden.

Huis Bergh is voor een groot deel nog authentiek en straalt een middeleeuwse sfeer uit. Het is door de Twentse textielmagnaat J. van Heek opgeknapt en opnieuw ingericht met een uitgebreide en brede kunstcollectie. Deze van Heek heeft o.m. ook het opgegeven kasteel De Doornenburg opgeknapt (zie Valkhofnieuws 1993-2). Bij Huis Bergh hoorde ook een muntslag, waar ondergetekende en vele anderen zich alles over het muntmeestersvak lieten vertellen om vervolgens een eigen muntje te slaan. Na het geslaagde bezoek aan Huis Bergh keerden we terug naar Nijmegen waar we rond 18.00 weer aankwamen; precies zoals gepland. Iedereen had genoten en vele mensen zagen we ook op het avondprogramma terug.

De lunch in de balzaal van het Loo (Foto: Antoon Janssen).

Alle deelnemers aan het dagprogramma op de binnenplaats van Huis Bergh (Foto: Antoon Janssen).

VERSLAG VAN DE FEESTAVOND BIJ HET 3E LUSTRUM

Door : drs. Fer Boshouwers

Op 20 november werd na een redelijk intensief dagprogramma met bezoeken aan Paleis "Het Loo" en het kasteel "Bergh" te 's-Heerenberg de dag besloten met een feestavond in restaurant "Valdin". De voorbereiding daarvan was een redelijk arbeidsintensieve kwestie, omdat te elfder ure moest worden gezocht naar een nieuwe locatie. Oorspronkelijk was het oog gevallen op de Valkhofzaal van "De Lindenberg", weer later op de foyer van de stadsschouwburg. Uiteindelijk werd het dan "Valdin" aan de hoek St. Annastraat/Van Peltlaan.

We moesten wegens de voorinschrijving rekenen op ongeveer 120 personen. Dit aantal werd echter niet helemaal gehaald, omdat enkele mensen te vermoeid waren door het dagprogramma en daar-om afzagen van verdere deelname, hetgeen overigens, zeer begrijpelijk is. We kunnen daar voor een volgende gelegenheid lering uit trekken. Toch waren er, de gasten niet meegerekend, ruim honderd mensen.

Ook de inhoud van de avond kreeg een wat andere inhoud dan gepland was. Ons bestuurslid, Lex Hubers, zou op deze avond een nadrukkelijke taak hebben, maar kon vanwege de gevolgen van een -toch nog redelijk goed afgelopen - auto-ongeval in de Verenigde Staten, niet aanwezig zijn. Daardoor moest enigszins worden geïmproviseerd.

Zijn rol als 'valkhofridder' met speciale speech kwam helaas te vervallen. alsook zijn deelname aan de "leugenbank". Dit gezelschap, onder leiding van Lex' broer, heeft op de avond de show gestolen door een aantal geestige teksten voor te dragen en te zingen, hierin bijgestaan door hun vaste pianist.

Na een korte inleiding door ondergetekende, kreeg Jack Nooij,

al die jaren reeds voorzitter van de vereniging, het woord, en hij schetste uit de losse hand, en mede daardoor levendig, 15 jaar valkhofverenigingsgeschiedenis.

Vanwege de reis terug naar Voorschoten (er was ijzel voorspeld en het bleek reeds voor de aanvang glad te zijn) kreeg Dr. Biewinga bij voorrang de gelegenheid om mondeling zijn onderzoek op het Valkhofterrein toe te lichten. De resultaten daarvan vindt U in het betreffende artikel in deze aflevering.

Anti-chambrerend gedurende deze toelichting, raakte het geduld van Karel de Grote - aanwezig in de persoon van Paul Sutmuller - geleidelijkaan op. Desondanks wist hij op geestige wijze de zaal te bespelen met zijn toespraak in de richting van onze twee 'voortrekkers' Jack Nooij (voorzitter) en Hein van Brien ('poortwachter' op het valkhof). Beiden werden tot valkhofridder geslagen en kregen als stoffelijk blijk daarvan een oorkonde uitgereikt. Met keizerlijke stem sprak Karel de daarbij behorende eed van trouw uit en deze werd door de nieuwe ridders herhaald. Diep onder de indruk van deze geste trokken beide ridders zich weer in de hun kenmerkende bescheidenheid terug. Het zeer toepasselijke lied dat door de "leugenbank" werd voorgedragen ter ere van de nieuwe ridders zal menige aanwezige nog in de oren naklinken. Met name het refrein waarvoor de naam Van Brien zich uitermate goed leent - werd tot groot vermaak veelvuldig herhaald ("Van Brieenen, Van Brieenen....", klonk het steeds weer opnieuw). Ondertussen werden de drankjes en de hapjes geconsumeerd, die deels door het bestuur werden aangeboden.

Een plezierige ervaring was de voordracht van Maurice Vollebregt. Hij vertoonde een mooie diaserie over de burcht, waarbij nadrukkelijk werd onderstreept, dat de veelheid van olieverfschilderijen, etsen en gravures, die van de burcht bestaan een vrijwel fotografisch beeld geven van de burcht. Dit, in samenhang met het bekende dakenplan (metingen voor

restauratie in de achttiende eeuw), de resultaten van onze onderzoekingen, het gepubliceerde rapport van Ir. Weve (voormalig stadsarchitect) en resterende tekeningen, vormen een goede fundering voor onze herbouwplannen.

Na deze voordracht kwam drs. Jan Thijssen (onze stadsarcheoloog) aan de beurt. Hij gaf een heldere, maar ook gedreven uiteenzetting over o.a. de Maaspleinopgravingen in het meest westelijke deel van de stad. Ook ging hij in op de onderzoekingen op het valkhof door de vereniging en schetste in het kort de te verwachten problemen bij eventuele herbouw. Desondanks kregen de toehoorders de indruk dat hier een man sprak, die de valkhofvereniging (en haar doelstellingen) een warm hart toedraagt.

Later dan de bedoeling was, maar nog op en top in een gezellige sfeer, kwam de Heer Leon Wenekes aan het woord. Hij - als oud-stadgenoot - had in nauwe samenwerking met Hein van Brien (poortwachter-sleutelbewaarder), Anton Janssen (verenigingsfotograaf), en de Heer Adams (Fa. Combi-Verweij) een dia-presentatie voorbereid, die werkelijk boven elke verwachting was. Het viertal had in de nachtelijke uren van de weken, die vooraf gingen aan het lustrum, met behulp van de maquette van de burcht en een aantal foto's van de huidige situatie op de Valkhofheuvel, een montage gefabriceerd. Het leek of de burcht in volle glorie was herbouwd. De reactie van de aanwezigen op deze knappe constructie was vervuld van emoties. Met eigen ogen kon worden vastgesteld hoe het terrein van het Valkhof eruit zou zien in samenhang met de daaronder gesitueerde bebouwing van de Waalkade. In één woord geweldig.

Rest ons nog te danken onze gasten, waaronder de Heer de Mul van de archeologische kring, de Heer Hamers van de plaatselijke genealogische vereniging. Een bijzonder woord van dank is op zijn plaats voor Pastoor Leinung uit Kleef, die zijn

bericht van verhindering vergezeld deed gaan van een bedrag in Duitse marken.

Al met al kan de vereniging terugzien op een waardige, maar ook gezellige lustrumviering, waaraan ook de organisatoren zowel vooraf, tijdens, als daarna het nodige plezier hebben beleefd.

*Het beruchte Nijmeegse kwintet "De Leugenbank"
(Foto: Antoon Janssen).*

bericht van verhindering vergezeld deed gaan van een bedrag in duitse marken.

Al met al kan de vereniging terugzien op een waardige, maar ook gezellige lustrumviering, waaraan ook de organisatoren zowel vooraf, tijdens, als daarna het nodige plezier hebben beleefd.

*Het beruchte Nijmeegse kwintet "De Leugenbank"
(Foto: Antoon Janssen).*

Antiquariaat Gijsbers + van Loon

Bakkerstraat 7-7a 6811 EG ARNHEM
085-424421.

Grote sortering boeken over:

- * Nijmegen, e.o.
- * Duitsland (aangrenzend)
- * Archaeologie.

Speciale aanbieding:

***Het Valkhof te Nijmegen
Uitgave Gelre, met 13
afbeeldingen, 1930.***

Normale prijs: f 165,- NU f 92,50